

شناسایی فعالیت‌های رقابت‌پذیر در منطقه مادرشهری اراک با رویکرد پایداری اقتصادی^۱

مینا افتخارنیا، دانشجوی دکتری شهرسازی، گروه شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

کرامت الله زیاری*، استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران

مجید نادری، استادیار گروه شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۹۹/۵/۳۱ تاریخ پذیرش: ۹۹/۸/۱۱

چکیده

در قرن اخیر رشد شتابان شهرنشینی و فرایند جهانی شدن منجر به گسترش مفهوم رقابت‌پذیری در سطوح مختلف بین‌المللی، ملی، منطقه‌ای و محلی شده است. با توجه به ارتباط متقابل بین ابعاد مختلف محیط زیستی، اجتماعی و اقتصادی، عدم توجه به سایر بخش‌ها و توجه صرف به حوزه اقتصادی، منجر به افزایش آسیب‌های محیطی و اجتماعی در سیستم‌های شهری و منطقه‌ای می‌شود. کشور ایران نیز در سال‌های اخیر با معضلات توسعه ناموفق اقتصادی مواجه بوده که منجر به بروز آسیب‌های اجتماعی و محیطی شده است. لذا ضروری است تا مدیران و برنامه‌ریزان جهت توسعه اقتصادی، شاخص‌های محیطی و اجتماعی را نیز در نظر بگیرند.

در مقاله حاضر سعی شده است تا فعالیت‌های رقابت‌پذیر پایدار برای منطقه مادرشهری اراک تعیین شوند. برای این منظور سعی شده است تا با استفاده از روش‌های اسنادی و تحلیل محتوا نماگرهای مناسب جهت سنجش وضعیت توسعه یافتگی و رقابت‌پذیری منطقه مادرشهری اراک استخراج شوند. فعالیت‌های زمینه‌ای با استفاده از روش‌های ضریب مکانی، تحلیل تغییر سهم، صادرات به سایر استان‌ها و ظرفیت طبیعی منطقه استخراج شدند. در نهایت با استفاده از فن تاپسیس و بر اساس دو معیار فعالیت‌های اقتصادی دارای رقابت نخستین و پایداری رقابت در فعالیت‌های اقتصادی برتر، فعالیت‌های پایدار دارای برتری رقابتی جهت کاربست در منطقه تعیین شدند. بر این اساس فعالیت تولید صنعتی (ساخت)، تأمین برق، گاز، بخار، تهویه هوا و تأمین و تصفیه آب شرب، حمل و نقل و انبارداری و فعالیت‌های کشاورزی، دامداری جنگلداری و پرورش آبزیان مورد توجه قرار گرفته‌اند.

کلمات کلیدی: منطقه مادرشهری، توسعه یافتگی، مزیت نسبی، رقابت‌پذیری پایدار، اراک.

نویسنده مسئول: کرامت الله زیاری، استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران، zayyari@ut.ac.ir

۱. این مقاله برگرفته از رساله دکتری مینا افتخارنیا تحت عنوان "تبیین چارچوب رقابت‌پذیری پایدار در راستای توسعه فضایی حوزه مادرشهری، موردپژوهی مجموعه شهری اراک" است که به راهنمایی دکتر کرامت الله زیاری و مشاوره دکتر مجید نادری در دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب ارائه شده است.

مقدمه

در قرن بیست و یکم، همگام با تسریع رشد شهرنشینی، فرایند جهانی شدن شتابی فزاینده یافته و شهرها از طریق فناوری‌های پیشرفته اطلاعاتی و ارتباطی بیش از پیش به یکدیگر مرتبط شده‌اند (مدنی‌پور، ۱۳۹۰: ۹۷). پویایی تغییرات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی در جهان معاصر به طور فزاینده منجر به ترویج مفهوم رقابت در سطوح بین‌المللی، ملی و منطقه‌ای شده است. در شرایط جهانی فعلی، نه تنها شرکت‌ها و کشورها، بلکه مناطق هم با یکدیگر رقابت می‌کنند تا با دستیابی به مزیت رقابتی در اقتصاد جهانی و دسترسی به بازارهای جدید، به مزیت‌های رقابتی منطقه‌ای دست یابند (Dinis, 2004: 2). مفهوم رقابت‌پذیری در جهان امروز به گونه‌ای گسترش یافته است که تمام کشورها و دولت‌ها در سطوح ملی، منطقه‌ای و یا محلی در جست و جوی راهی برای گسترش و اصلاح شرایط اقتصادی به نفع سرمایه‌گذاری‌هایی جهت تحریک و افزایش رقابت‌پذیری هستند. علت اصلی تغییر مسیر راهبردهای توسعه منطقه‌ای به سمت ایجاد رقابت در سال‌های اخیر بهبود و افزایش بهره‌وری و جذب شرکت‌های نوآور و سرمایه‌های سیال است. در این رویکرد ضمن شناسایی عوامل ریشه‌ای تأثیرگذار در توسعه یک منطقه و برآورد میزان اثرگذاری آن‌ها، سمت و سوی راهبردهای توسعه منطقه‌ای مشخص شده و به سیاست‌گذاری‌های منطقه‌ای جهت نیل به توسعه‌ای پایدار کمک می‌کند. بررسی راهبردهای توسعه منطقه‌ای نشان می‌دهد که راهبردهای مرتبط با موضوع رقابت‌پذیری بیشتر در حوزه روابط سرمایه‌داری تعریف می‌شوند و کمتر به مفهوم توسعه پایدار در آن‌ها توجه می‌شود. از سوی دیگر با توجه به ارتباط پیچیده بین سیستم‌های محیط زیستی، اجتماعی و اقتصادی، عدم توجه به سایر بخش‌ها و توجه صرف به حوزه اقتصادی، زمینه‌افزایش آسیب‌های محیطی و اجتماعی در سیستم‌های شهری و منطقه‌ای به وجود می‌آید که از جمله پیامدهای آن می‌توان به توسعه ناموزون، افزایش تفاوت‌ها و نابرابری‌های اجتماعی، آلودگی‌های زیست محیطی، افزایش مصرف انرژی، ترافیک و سایر مسائل اجتماعی و فرهنگی و محیطی اشاره کرد.

بررسی وضعیت رقابت‌پذیری در کشور ایران و مناطق مختلف آن بیانگر این مهم است که توسعه اقتصادی ایران نیز مانند سایر کشورهای جهان محقق نشده است و موفقیت‌های اقتصادی در این کشور بسیار محدود است، البته آسیب‌های اجتماعی و محیطی ناشی از توسعه خواهی اقتصادی از هم‌اکنون نمایان شده است و در حال حاضر بسیاری از مناطق و کلانشهرهای کشور با معضلات توسعه ناموفق اقتصادی مواجه‌اند. به نحوی که این چالش‌ها بر افزایش عدم تعادل‌های فضایی در کل سرزمین و مناطق مختلف آن دامن زده است. استان مرکزی با سهم تولید ناخالص داخلی حدود ۶ درصد (بدون اتکا به منابع نفت و گاز)، جزء استان‌های پیشرو در زمینه توسعه اقتصادی صنعتی کشور است. همچنین شهر اراک به عنوان مرکز استان سهم عمده‌ای در توسعه اقتصادی این استان دارد، به نحوی که این شهر به عنوان یکی از مهمترین شهرهای صنعتی کشور مطرح است و تعداد ۱۶ شهر کوچک و بزرگ را در شعاع ۶۰ کیلومتری خود جای داده است و بیشترین سهم توسعه اقتصادی در استان مرکزی مربوط به همین منطقه است (مهندسین مشاور پارسوماش پایدار، ۱۳۹۶: ۱۰). اما منطقه مذکور و شهر اراک همواره با مسائل و معضلات مختلف محیطی و اجتماعی مواجه بوده است، به نحوی که نماگرهای مربوط به وضعیت اجتماعی و محیطی این منطقه تا حد قابل توجهی پایین است و ساکنین شهر اراک و منطقه پیرامونی با مسائل معضلات اجتماعی فراوانی درگیر هستند. لذا ضروری است تا مدیران و تصمیم‌گیران توسعه در سطح محلی و منطقه‌ای، از فشارها و خطرات رقابت ناسالم و آلاینده و جذب سرمایه‌های فرار بکاهند و زمینه ماندگاری سرمایه و اشتغال را در کنار سلامت محیط و جامعه فراهم آورند. در این راستا باید مدیران و برنامه‌ریزان به منظور توسعه پایدار کشور و مناطق و کاهش فشارهای رشد اقتصادی ناشی از رقابت‌پذیری و افزایش انسجام اجتماعی و پایداری محیطی تلاش کنند. بنابراین، پرداختن به موضوع رقابت‌پذیری پایدار در کشور ایران و منطقه شهری اراک از چهار منظر حائز اهمیت است:

نخست آن که در دنیای جهانی شده، اقتصاد کشورهای مختلف در هم گره خورده؛ اقتصاد ملی درگیر اقتصاد مناطق است و مناطق کلانشهری مهمترین نقش را در توسعه اقتصاد ملی ایفا می کنند. از سوی دیگر اقتصاد ملی نیز نمی تواند بدون در نظر گرفتن جوانب اقتصاد جهانی که امروزه رقابت پذیری یکی از ستون های آن است، به جایگاه قابل توجهی دست یابد.

دوم آنکه مفهوم توسعه منطقه ای پایدار و رقابت پذیری دارای یک پاراداکس معنادار است که در ذهن محققان مختلف سوالی با این مفهوم را مطرح ساخته: "رقابت پذیری به چه قیمت؟" و مهم است که مناطق درگیر در توسعه اقتصادی و رقابت بتوانند با در نظر گرفتن محدودیت های پایداری به این سوال پاسخ دهند، به نحوی که علاوه بر دستیابی به جایگاه رقابتی، محدودیت های اجتماعی و محیطی را رعایت کنند.

نظر به این دو امر قابل توجه است که در سرزمین ایران که سالهاست تلاش ها برای دستیابی به جایگاه اقتصادی در سطح جهان ادامه دارد، نیاز مبرمی به چارچوبی مناسب برای دستیابی به توسعه اقتصادی پایدار و رقابت پذیری با در نظر گرفتن ویژگی های سرزمینی وجود دارد.

از سوی دیگر در خصوص وضعیت منطقه شهری اراک از نظر نماگرهای توسعه اقتصادی، می توان گفت که در جایگاه مطلوبی قرار دارد، ولی وضعیت نماگرهای محیطی اجتماعی نگران کننده است. بنابراین ضروری است که مشخص شود، وضعیت اقتصادی منطقه از نظر رقابت پذیری پایدار چگونه است و چه فعالیت هایی می توانند به رقابت پذیری پایدار منطقه کمک کنند.

در این پژوهش سعی شده است تا ضمن مروری بر ادبیات مرتبط با رقابت پذیری منطقه ای و رقابت پذیری پایدار و تحلیل وضعیت توسعه یافتگی منطقه مادر شهری اراک، فعالیت های زمینه ای دارای مزیت نسبی در آن شناسایی شوند. سپس بر اساس مدل نظری پژوهش، فعالیت های اقتصادی دارای زمینه مورد تحلیل قرار گرفته و فعالیت های رقابت پذیر پایدار شناسایی شده اند.

مبانی نظری

اهمیت مفهوم رقابت پذیری با افزایش مسائل به وجود آمده در این حوزه به سرعت افزایش یافته و از لحاظ نظری کامل تر شده است (Huggins et al, 2013: 156). در دهه های اخیر با تسریع فرایند جهانی شدن و افزایش گستره اقتصاد مبتنی بر دانش اطلاعات، مفهوم رقابت پذیری و سنجش آن در بین شهرها و مناطق توجه زیادی از برنامه ریزان و تصمیم سازان شهری و منطقه ای را به خود جلب کرده است (پورصفوی و جعفری، ۱۳۹۶: ۸۰۷). در این عصر شهرها به مناطق پیرامون خود تسلط یافته و یک منطقه واحد را تشکیل داده اند، از سوی دیگر با مطرح شدن مفهوم جهانی شدن نیاز به رویکردهای نوین در توسعه مناطق شهری دیده می شود. رقابت پذیری منطقه ای به مثابه یکی از رویکردهای نوین توسعه ای منطقه ای، مورد تأکید زیادی قرار گرفته است (Lengyel, 2004: 1; Huovari et al, 2000: 2395; Camagni, 2002: 323). یکی از پیامدهای جهانی شدن، ظهور اقتصادهای منطقه ای قدرتمندی است که تولید ناخالص منطقه ای برخی از آن ها، خیلی زیادتر از تولید ناخالص ملی کشورهاست (Roberts and Stimson, 1998: 469). مناطق به طور فزاینده ای در اقتصاد جهانی به عنوان منبع مهم توسعه اقتصادی و سازماندهی تلقی می شوند (Huggins et al, 2013: 156). در شرایط جهانی فعلی، نه تنها شرکت ها و کشورها، بلکه مناطق هم با یکدیگر رقابت می کنند تا با دستیابی به مزیت رقابتی در اقتصاد جهانی و دسترسی به بازارهای جدید، به مزیت های رقابتی منطقه ای برسند (Dinis, 2004: 2). مقایسه شاخص های رقابت پذیری منطقه ای با تولید ناخالص داخلی به ازای هر نفر نشان دهنده یک رابطه غیرخطی واضح و مثبت است. با این حال، در هر سطح از عملکرد اقتصادی فرصت هایی برای رقابت پذیری بیشتر وجود دارد. سطوح بالاتر تولید ناخالص داخلی مرتبط با سطوح بالاتری از رقابت پذیری است، اما این رابطه با افزایش تولید ناخالص داخلی در مناطق پراکنده تر کمرنگ تر می شود (Annoni and Dijkstra, 2019: 23). رقابت پذیری منطقه ای رویکردی است بسیار کارآمد که می تواند با مطالعه عمیق جنبه های گوناگون سیستم منطقه ای، ضمن شناسایی عوامل ریشه ای تأثیرگذار در توسعه یک منطقه و برآورد میزان اثرگذاری آن ها، سمت و سوی

راهبردهای توسعه‌ی منطقه‌ای را مشخص کرده و از این رهگذر، سیاست‌گذاران منطقه‌ای را برای نیل به توسعه‌ای پایدار یاری رساند (Lengyel, 2007). در حیات اقتصادی و فراتر از آن، رقابت یکی از اساسی‌ترین منابع، بسیج و خلاقیت است؛ بنابراین اثر مهم روی رشد و توسعه منطقه‌ای دارد (پورصفوی و جعفری، ۱۳۹۶: ۸۰۸). اگرچه شاخص رقابت‌پذیری منطقه‌ای برای اندازه‌گیری رقابت سرزمینی است، اما بر اساس تحلیل‌های سنتی گسترش یافته است که معتقد بود رقابت‌پذیری از یک اندازه‌گیری صرف اقتصادی تا عوامل ترکیبی اجتماعی را شامل می‌شود (Annoni and Dijkstra, 2017: 67). در این راستا، فراتر از چشم‌انداز تجارت، به دغدغه‌های ساکنان نیز می‌پردازد و به این پرسش پاسخ می‌دهد که پیشرفت تنها توسط اقدامات اقتصادی و مالی اندازه‌گیری نمی‌شود، بلکه با طیف وسیعی از شاخص‌ها ارزیابی می‌شود (Annoni and Dijkstra, 2019: 23).

بنا به نظر پورتر^۱، به عنوان پایه‌گذار نظریه‌ی جدید مزیت‌های رقابتی کشورها در اواسط دهه‌ی ۱۹۹۰، در اقتصاد جدید رقابتی، برخورداری از مزیت‌های نسبی و عوامل تولیدی فراوان جای خود را به مزیت‌های رقابتی داده است. برخلاف نظریه مزیت نسبی نظریه‌پردازان اقتصاد کلاسیک، پورتر بر این نظر است که کشورهای دارای اقتصاد پیشرفته از عوامل به ارث برده استفاده نمی‌کنند، بلکه آن را خلق می‌کنند (مثال نیروی کار تحصیل کرده)؛ از این منظر حتی نبود یا کمبود عوامل تولید می‌تواند باعث نوآوری بنگاه‌ها شود (Porter, 1990, p. 89). رقابت‌پذیری منطقه‌ها از طریق ایجاد محیطی است که باعث افزایش بهره‌وری کسب و کار شده و از این طریق به موفقیت بنگاه‌های منطقه و در نهایت افزایش استانداردهای زندگی ساکنان یاری رساند. بنابراین، هدف از رقابت‌پذیری فراهم ساختن استانداردهای بالای زندگی برای شهروندان است. کیفیت بالای زندگی در یک کشور بستگی به ظرفیت کشور در دستیابی به سطح بالای بهره‌وری دارد. کارآفرینی منطقه‌ای، دانش و ظرفیت نوآوری مناطق از عوامل اساسی برای توسعه اقتصادی و رشد مناطق در نظر گرفته می‌شود. بنابراین، مفاهیم رقابت‌پذیری منطقه‌ای به شدت با این مباحث گره خورده است (Huggins et al, 2013: 158).

تعریف رقابت‌پذیری از آغاز تاکنون در حال تحول بوده و به سوی تکامل در حرکت بوده است. اما همه‌ی آن‌ها به ویژگی‌ها و شرایط مشترکی برای تعریف موقعیت رقابت‌پذیری منطقه‌ای اشاره دارند. از جمله‌ی این ویژگی‌ها می‌توان به "سطح اشتغال و درآمد بالا و تولید سرمایه"، "استانداردها و کیفیت بالای زندگی"، "توانایی رقابت در بازار" و "توجه به عوامل طبیعی، تاریخی و فرهنگی" اشاره نمود. در نهایت می‌توان رقابت‌پذیری منطقه‌ای را به طور کلی به عنوان "توانایی مناطق در ایجاد سطوح قابل قبولی از اشتغال و درآمد، افزایش سهم بازار، سوددهی، رشد ارزش افزوده و ماندن در صحنه‌ی رقابت عادلانه و بین‌المللی برای یک دوره‌ی طولانی با در نظر گرفتن ویژگی‌های تاریخی، زیست‌محیطی و فرهنگی" تعریف نمود (داداش‌پور و احمدی، ۱۳۸۹: ۵۷). در واقع، رقابت‌پذیری قابلیت یک منطقه برای جذب و حفظ شرکت‌هایی است که سهمی پایدار و یا رو به رشد از بازار را در فعالیتی خاص به خود اختصاص داده‌اند و در عین حال که در حفظ و ارتقای سطح زندگی مردم منطقه نقش دارند، منطقه‌ای رقابت‌پذیر خواهد بود که تولید ارزش افزوده پایدار، بهبود کیفیت زندگی و رفاه شهروندان را امکان‌پذیر سازد (داداش‌پور و ده جانی، ۱۳۹۴: ۳۱). از نظر دیکسترا^۲، رقابت‌پذیری منطقه‌ای توانایی عرضه محیطی جذاب و پایدار برای شرکت‌ها و ساکنان برای زندگی و کار است (Dijkstra et al, 2011: 3). به عقیده منتقدان این دیدگاه، مفهوم رقابت‌پذیری منطقه‌ای بین سطوح خرد و کلان رقابت‌پذیری قرار گرفته است (Bellu et al, 2011:3).

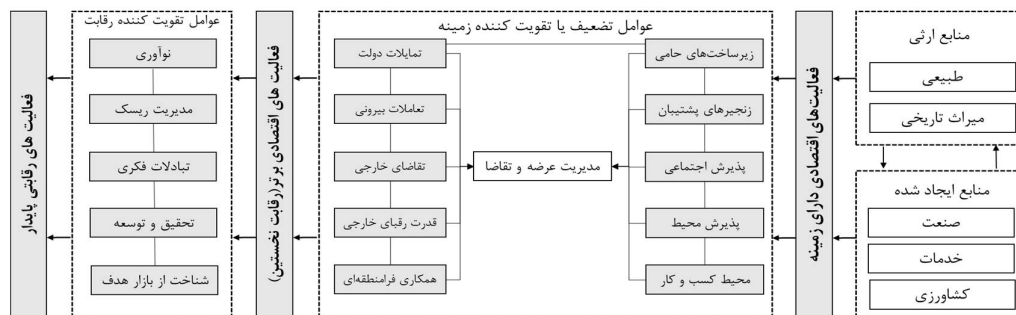
از جمله مدل‌های تعیین و ارزیابی رقابت‌پذیری منطقه‌ای می‌توان به مدل الماس پورتر، مدل هرمی لندیل، مدل کلاه رقابت‌پذیری منطقه‌ای، مدل کارولی، مدل سه عامل هاگینز، مدل دوآیر و کیم (مدل یکپارچه) و مدل رقابت‌پذیری پایدار اشاره کرد.

1. Porter
2. Dijkstra

- پایداری اجتماعی و محیطی: دربردارنده مفاهیم مرتبط با رعایت محدودیت‌های محیطی و اجتماعی در توسعه اقتصادی؛
- برون‌نگری: دربردارنده مفاهیم مرتبط با رقابت‌پذیری و کسب درآمد حداکثر از تولیدات و نگاه به بازارهای مصرف و تقاضا؛
- ماندگاری: دربردارنده مفاهیم مرتبط با کسب درآمدهای بلندمدت از فعالیت‌های اقتصادی و تلاش برای نگهداشت اشتغال درآمدها؛

بنا بر اصول تشریح شده می‌توان اصول و مفاهیم مربوط به رقابت‌پذیری پایدار در مناطق مادرشهری را در غالب نمودار زیر خلاصه کرد:

نمودار (۲): چارچوب نظری رقابت‌پذیری پایدار در حوزه‌های مادرشهری

منبع: نویسنده

پیشینه پژوهش

بررسی سوابق نظری پژوهش در حوزه رقابت‌پذیری پایدار در بین اسناد فارسی بیانگر این موضوع است که مفهوم رقابت‌پذیری به عنوان یکی از مفاهیم پر کاربرد در توسعه منطقه‌ای در سال‌های اخیر مورد توجه پژوهش‌گران داخلی بوده است. مسعود پورصفوی و شاهین جعفری (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان "ارزیابی رقابت‌پذیری منطقه‌ای در مناطق شهری عملکردی استان مازندران با استفاده از تحلیل خوشه‌ای" مناطق شهری عملکردی استان مازندران را با استفاده از تحلیل خوشه‌ای می‌سنجند. یافته‌های تحلیل خوشه‌ای نشان می‌دهد که سه شهر بزرگ استان شامل ساری، آمل و بابل در سطح یک قرار داشته و جریانی از سرمایه‌گذاری‌ها را به سوی خود جلب کرده و محیطی کارآفرین را خلق کرده‌اند. در سطح بعدی شهرهای قائمشهر، تنکابن، بابلسر و... قرار گرفته‌اند که مهم‌ترین فرصت رقابتی آن‌ها دسترسی به نیروی کار ماهر و استخدام‌پذیری و عمده‌ترین ضعف آن‌ها در نبود پشتیبانی اقتصادی و جمعیتی این شهرها در ساخت محیطی کارآفرین و جذب سرمایه‌گذاری‌ها است. هاشم داداش‌پور و مهدی ده ده جانی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان "شناسایی و اولویت‌بندی عوامل ریشه‌ای تأثیرگذار در ارتقای رقابت‌پذیری منطقه‌ای مورد مطالعاتی: استان کردستان" با شناسایی عوامل تأثیرگذار در رقابت‌پذیری منطقه‌ای در سده اولویت‌بندی استان کردستان در خصوص وضعیت رقابت‌پذیری برآمده‌اند. این پژوهش در گام نخست، عوامل ارزیابی رقابت‌پذیری منطقه‌ای را متشکل از ۴ عامل اصلی، ۲۶ معیار و ۶۲ زیرمعیار، تدوین کرده و در گام بعدی با کاربست این عوامل و مدل تحلیلی MSA و نرم افزار اکسل ضمن تحلیل داده‌هایی که از طریق توزیع پرسشنامه در میان ۲۹ نفر از نخبگان ۸ پیشران اصلی منطقه گردآوری شده بود، به شناسایی و اولویت‌بندی عوامل موثر در رقابت‌پذیری استان کردستان پرداخته است. نتایج یافته‌ها نشان می‌دهد که در سطح عامل‌ها، عامل اقتصادی با ۰,۲۴ و عامل نهادی-سیاسی با ۰,۱۸، در سطح دوم معیارهایی چون کارآمدی نظام تولید با ۰,۴۴ و سیاست‌گذاری دولتی با ۰,۴۳ بیشترین تأثیر را در ارتقای رقابت‌پذیری منطقه‌ای استان کردستان دارند. در بخش پیشران‌های اقتصادی منطقه نیز بخش‌های جنگلداری، ساختمان و کشاورزی به ترتیب با ۱,۳۲، ۱,۱۷ و ۱,۰۴ رقابت‌پذیرترین بخش‌های فعالیتی استان محسوب می‌شوند. سحر نادایی طوسی (۱۳۹۳)

در رساله‌ای با عنوان "چارچوب توسعه فضایی به منظور برقراری رقابت‌پذیری مکانی در سطوح بین منطقه‌ای تا کلانشهری-مورد پژوهی استان‌های ۳۰ گانه ایران و کلانشهر تهران" به دنبال پاسخ به دو سوال زیر می‌باشد، نخست چستی رقابت‌پذیری منطقه‌ای، دوم چرایی رقابت‌پذیری بیشتر برخی منطقه‌ها نسبت به مناطق دیگر که پاسخ گویی به آن چگونگی دستیابی منطقه به جایگاه رقابت و چارچوب توسعه رقابت‌پذیر را مشخص می‌سازد. نتایج این پژوهش شامل شناسایی پیشران‌های منطقه‌ای درون سرزمین ایران و بررسی تاثیر این پیشران‌ها بر یکدیگر، پیشنهاد چارچوب کلان توسعه رقابت‌پذیری در مناطق ایران و ارائه چارچوب یکپارچه سیاست‌گذاری توسعه فضایی و رقابت‌پذیری و غلبه بر رهیافت‌های تکسویه نگر در این زمینه بوده است.

بررسی پژوهش‌های تهیه شده به زبان لاتین بیانگر اهمیت مفهوم رقابت‌پذیری در توسعه منطقه‌ای است. در سال‌های اخیر بررسی ابعاد پایداری در این موضوع مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. بریستو^۱ (۲۰۱۰) در کتاب "بازتاب انتقادی به رقابت‌پذیری منطقه‌ای (نظریه، سیاست و عمل)" علاوه بر ارائه تعاریفی در خصوص رقابت‌پذیری، بر نقش این رهیافت در توسعه و تاب‌آوری مناطق تاکید کرده و شاخص‌هایی را در راستای رقابت‌پذیر نمودن مناطق ارائه داده است. این کتاب، نقش اقتصاد سیاسی و فرهنگی و فضای دولتی کشورها در راستای کاربست اصول رقابت‌پذیری منطقه‌ای را اهمیت بخشیده و آن را رهیافتی در جهت پاسخ به نابرابری‌های اجتماعی-اقتصادی منطقه‌ای معرفی نموده است. مهمترین دستاوردهای این کتاب را می‌توان شامل: بررسی مفاهیم مرتبط با منطقه و رقابت‌پذیری منطقه‌ای و شناسایی شاخص‌های رقابت‌پذیری منطقه‌ای و تاثیر آن‌ها بر توسعه و تاب‌آوری مناطق معرفی کرد. الکساندراس ویتاوتاس (۲۰۰۸) در مقاله‌ای با عنوان "پایداری در رقابت‌پذیری منطقه‌ای با در نظر گرفتن خطرات"^۲ جنبه‌های روش شناختی و کاربردی راهبردهای رقابت‌پذیری توسعه پایدار کشور (منطقه) و ابزارهای کاربست آن را بررسی کرده است. در این پژوهش معیار رقابت‌پذیری منطقه‌ای به عنوان شاخصی سه بعدی مفروض است که به زمینه فعالیت، روابط اقتصادی بین المللی، منابع مالی، قانونی، اکولوژیکی، طبیعی و موقعیت جغرافیایی رقابت‌پذیری محیط‌زیستی وابسته است. نتایج این پژوهش شامل ارائه تعریفی چند بعدی از رقابت‌پذیری، بررسی مفاهیم مرتبط با رقابت‌پذیری پایدار، ارائه استراتژی‌های رقابت‌پذیری پایدار در مناطق، شناسایی ویژگی‌های رقابت‌پذیری و قابلیت‌های آن در توسعه مناطق، توجه به جنبه‌های بحرانی در مدیریت و ارزیابی رقابت‌پذیری و توجه به مدیریت بحران به عنوان عامل موثر در ارتقای پایداری رقابت‌پذیری بوده است. رابرت و استیمسون (۲۰۰۶) در مقاله‌ای با عنوان "توسعه اقتصاد منطقه‌ای" با روش تحلیلی چندبخشی به ارزیابی اجزای رقابت‌پذیری منطقه‌ای در هوشی مینه ویتنام پرداختند. هدف نهایی آن‌ها سنجش رقابت‌پذیری منطقه‌ای و استخراج راهبردهای توسعه بوده که از طریق شناسایی اولویت‌بندی عوامل ریشه‌ای تأثیرگذار در فرآیند توسعه و ارتقای مزیت رقابتی منطقه و هدایت سرمایه‌های مادی و انسانی به سوی آنها بررسی کرده‌اند. آنها با مطالعه بخش زیرساخت‌های راهبردی به این نتیجه رسیده‌اند که زیرساخت راهبردی کسب و کار و بازرگانی به عنوان اولویت اول سرمایه‌گذاری در بین زیرساخت‌ها و صنایع مواد غذایی اولویت اول سرمایه‌گذاری در بین خوشه‌های صنعتی تأثیر تعیین‌کننده‌ای در رقابت‌پذیری منطقه‌ای در هوشی مینه دارند.

در پژوهش حاضر ضمن معرفی و تعریف مفهوم رقابت‌پذیری منطقه‌ای و مدل‌های رقابت‌پذیری منطقه‌ای، فعالیت‌های زمینه‌ای و فعالیت‌های پایدار دارای برتری رقابتی جهت کاربست در منطقه تعیین شدند. بیشتر پژوهش‌های بررسی شده به دنبال تعیین فعالیت‌های رقابت‌پذیر دارای برتری بوده‌اند و کمتر به بررسی وضعیت پایداری فعالیت‌های رقابت‌پذیر پرداخته شده است. در این زمینه بیشتر به بیان مبانی نظری و ارائه شاخص‌های پایداری رقابت پرداخته شده است. نقطه قوت پژوهش حاضر بهره‌گیری از شاخص‌های تحلیل پایداری رقابت جهت تعیین فعالیت‌های اقتصادی پایدار است.

1. Bristow

2. On the sustainability of regional competitiveness development considering risk by Aleksandras Vytautas Rutkauskas

جدول (۱): خلاصه پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه رقابت‌پذیری منطقه‌ای

پژوهشگر	سال	عنوان پژوهش	یافته‌ها
مسعود پورصفوی و شاهین جعفری	۱۳۹۵	ارزیابی رقابت‌پذیری منطقه‌ای در مناطق شهری عملکردی استان مازندران با استفاده از تحلیل خوشه‌ای	سه شهر بزرگ استان شامل ساری، آمل و بابل به عنوان سطح یک، جاذب جریانی از سرمایه‌گذاری‌ها به سوی خود و خلق محیطی کارآفرین شهرهای قائمشهر، تنکابن، بابلسر و... در سطح بعدی؛ دارای فرصت رقابتی دسترسی به نیروی کار ماهر و استخدام‌پذیری؛ عمده‌ترین ضعف آن‌ها نبود پشتیبانی اقتصادی و جمعیتی این شهرها در ساخت محیطی کارآفرین و جذب سرمایه‌گذاری‌ها
هاشم داداش‌پور و مهدی ده‌ده جانی	۱۳۹۴	شناسایی و اولویت‌بندی عوامل ریشه‌ای تاثیرگذار در ارتقای رقابت‌پذیری منطقه‌ای مورد مطالعاتی: استان کردستان	عامل اقتصادی با ۰,۲۴ و عامل نهادی-سیاسی با ۰,۱۸ دارای بیشترین تاثیر در ارتقای رقابت‌پذیری منطقه‌ای استان کردستان بخش‌های جنگلداری، ساختمان و کشاورزی به ترتیب با ۱,۳۲، ۱,۱۷ و ۱,۰۴ به عنوان رقابت‌پذیرترین بخش‌های فعالیتی استان
سحر ندایی طوسی	۱۳۹۳	چارچوب توسعه فضایی به منظور برقراری رقابت‌پذیری مکانی در سطوح بین منطقه‌ای تا کلاتشهری-موردپژوهی استان‌های ۳۰ گانه ایران و کلاتشهر تهران	شناسایی پیشران‌های منطقه‌ای درون سرزمین ایران و بررسی تاثیر این پیشران‌ها بر یکدیگر پیشنهاد چارچوب کلان توسعه رقابت‌پذیری در مناطق ایران و ارائه چارچوب یکپارچه سیاست‌گذاری توسعه فضایی و رقابت‌پذیری و غلبه بر رهیافت‌های تکسویه نگر در این زمینه
بریستو	۲۰۱۰	بازتاب انتقادی به رقابت‌پذیری منطقه‌ای (نظریه، سیاست و عمل)	اهمیت نقش اقتصاد سیاسی و فرهنگی و فضای دولتی کشورها در راستای کاربری اصول رقابت‌پذیری منطقه‌ای در پاسخ به نابرابری‌های اجتماعی-اقتصادی منطقه‌ای بررسی مفاهیم مرتبط با منطقه و رقابت‌پذیری منطقه‌ای و شناسایی شاخص‌های رقابت‌پذیری منطقه‌ای و تاثیر آن‌ها بر توسعه و تاب‌آوری مناطق
الکساندراس ویتاوتاس	۲۰۰۸	پایداری در رقابت‌پذیری منطقه‌ای با در نظر گرفتن خطرات	تعریفی چند بعدی از رقابت‌پذیری و بررسی مفاهیم مرتبط با رقابت‌پذیری پایدار ارائه استراتژی‌های رقابت‌پذیری پایدار در مناطق شناسایی ویژگی‌های رقابت‌پذیری و قابلیت‌های آن در توسعه مناطق ارزیابی رقابت‌پذیری و توجه به مدیریت بحران به عنوان عامل موثر در ارتقای پایداری رقابت‌پذیری
رابرت و استیمسون	۲۰۰۶	توسعه اقتصاد منطقه‌ای	تاثیر تعیین‌کننده زیرساخت راهبردی کسب و کار و بازرگانی به عنوان اولویت اول سرمایه‌گذاری در بین زیرساخت‌ها و صنایع مواد غذایی اولویت اول سرمایه‌گذاری در بین خوشه‌های صنعتی در رقابت‌پذیری منطقه‌ای در هوشی مینه

مواد و روش پژوهش

روش پژوهش بر اساس هدف کاربردی است و ماهیت پژوهش توصیفی-تحلیلی است. نخست با استفاده از شیوه‌های اسنادی و مطالعات کتابخانه‌ای، مطالعات مختلف در حوزه رقابت‌پذیری منطقه‌ای مورد بررسی قرار گرفته و مدل‌ها و روش‌های مختلف شناسایی شده‌اند. سپس با تکیه بر روش‌های اسنادی و تحلیل محتوا نماگرهای مناسب جهت سنجش وضعیت توسعه‌یافتگی و رقابت‌پذیری منطقه مادرشهری اراک استخراج شده و در نهایت فعالیت‌های رقابت‌پذیر پایدار جهت کاربری در منطقه تعیین شده‌اند. به عبارتی در پژوهش حاضر جهت تحلیل و شناسایی فعالیت‌های رقابت‌پذیر پایدار در مجموعه شهری اراک، فرایند و روش‌های به کار بسته شده در دو مرحله اصلی انجام شده است که در ادامه توضیح داده شده است.

جدول (۲): روش‌ها و ابزارهای به‌کاربرده شده در فرایند پژوهش

گام	روش	داده	خروجی
گام اول: تعیین فعالیت‌های دارای زمینه	روش بهره مکانی (LQ)	اشتغال به تفکیک گروه‌های فعالیتی در سال ۱۳۹۰	تعیین فعالیت‌های دارای زمینه در منطقه
	روش تغییر سهم (SSA)	اشتغال به تفکیک گروه‌های فعالیتی در سال ۱۳۹۰ و ۱۳۸۵	
	تحلیل صادرات و واردات از/به گمرکات منطقه	میزان صادرات از گمرکات منطقه به تفکیک نوع کالا و کشور مبدا و مقصد	
گام دوم: تعیین فعالیت‌های رقابت‌پذیر پایدار (پایداری و رقابت اولیه) از فعالیت‌های دارای زمینه	شاخص سازی بر مبنای مدل نظری	داده‌های پایش کیفیت محیط کسب و کار- داده‌های تحصیلات و اشتغال در گروه‌های فعالیتی و سایر داده‌های ارائه شده در - لایه اطلاعاتی تناسب اراضی از برنامه آمایش استان- سالنامه وزارت کار، تعاون و رفاه اجتماعی- داده‌های اشتغال و تحصیلات سال ۱۳۹۰	تعیین فعالیت‌های پایدار که دارای برتری رقابتی هستند از بین فعالیت‌هایی که در مرحله قبل تعیین شد.
	تکنیک تلفیق TOPSIS	نماگرهای تعیین شده برای هر فعالیت	امتیاز به فعالیت‌ها بر اساس پایداری و برتری رقابت

۱) تحلیل فعالیت‌های دارای زمینه

به منظور تحلیل فعالیت‌های دارای زمینه در سطح منطقه از دو روش اصلی (تحلیل بهره مکانی LQ^۱ و تحلیل تغییر سهم SSA^۲) در تحلیل ساختار اشتغال منطقه استفاده شده است، همچنین از داده‌های مربوط به صادرات از گمرکات منطقه و داده‌های مربوط به جابه‌جایی کالا در سطح منطقه استفاده شده است.

الف- ضریب مکانی یکی از روش‌های تحلیل منطقه‌ای و بررسی چگونگی ارتباط آن با دیگر مناطق است و ساختار کلی مدل به شرح زیر است:

$$L.Q = \frac{\frac{TN_i}{CN_i}}{\frac{TN_a}{CN_a}}$$

L.Q: ضریب مکانی؛ TN_i: تعداد نیروی کار موجود در بخش *i* در محل (منطقه)؛ TN_a: تعداد کل نیروی کار موجود در محل (منطقه)؛ CN_i: تعداد نیروی کار موجود در بخش *i* در بخش مرجع (استان)؛ CN_a: تعداد کل نیروی کار موجود در بخش مرجع (استان). اگر L.Q < ۱ باشد، منطقه صادرکننده آن کالا و خدمات است و آن بخش جزء فعالیت‌های پایه‌ای است. اگر L.Q > ۱ باشد، منطقه واردکننده است و آن بخش جزء فعالیت‌های غیرپایه‌ای است. اگر L.Q = ۱ باشد، منطقه خودکفا است (زیاری، کرامت‌الله، ۱۳۹۰: ۱۱۹).

ب- تحلیل تغییر سهم مشکل از سه جز اصلی است که عبارتند از: سهم رشد استان (RGS)^۳، عامل سهم ترکیب فعالیت (IMS)^۴ و سهم منطقه‌ای (RS)^۵. سهم رشد استانی تعداد شغل ایجادشده در منطقه را به واسطه روندهای اقتصاد استان اندازه می‌گیرد. عامل سهم ترکیب فعالیت تعیین می‌کند که آیا فعالیت *i* در منطقه *i* از فعالیت مشابه خود در سطح استان سریع‌تر رشد می‌کند یا خیر؟

1. Location Quotient
2. Shift-Share
3. Regional Growth Share
4. Industrial Mix Share
5. Regional Share

سهم منطقه‌ای ایجاد اشتغال جدید در منطقه را به واسطه مزیت‌های رقابتی نشان می‌دهد. بر اساس مدل مفهومی ارائه شده در مطالعات طرح تهیه اسناد توسعه اشتغال و سرمایه‌گذاری، با استفاده از نتایج روش Shift & Share می‌توان فعالیت‌های اقتصادی دارای مزیت رقابتی را در منطقه به شرح زیر شناسایی نمود. این عامل از طریق حاصل ضرب اشتغال فعالیت i در منطقه r در سال ابتدای دوره در تفاضل متوسط نرخ رشد فعالیت i در سطح منطقه از سطح استان را محاسبه می‌کند.

$$RS = E_{ir}^0 \times \left[\left(\frac{E_{ir}^1}{E_{ir}^0} \right) - \left(\frac{E_{itn}^1}{E_{itn}^0} \right) \right]$$

E_{ir}^0 ، اشتغال فعالیت i در منطقه r در سال ابتدای دوره؛ E_{ir}^1 ، اشتغال فعالیت i در سطح منطقه در سال ابتدای دوره؛ E_{itn}^0 ، اشتغال فعالیت i در سطح منطقه در سال انتهایی دوره؛ E_{itn}^1 ، اشتغال فعالیت i در سطح استان در سال انتهایی دوره؛ و E_{itn}^1 ، اشتغال فعالیت i در سطح استان در سال انتهایی دوره است. هرگاه سهم منطقه‌ای یک بخش اقتصادی یا یک رشته فعالیت اقتصادی از سهم ترکیب فعالیت آن بخش اقتصادی (رشته فعالیت اقتصادی) بیشتر باشد و هر دو رقم مثبت باشند، منطقه دارای مزیت رقابتی است. هرگاه سهم منطقه‌ای یک فعالیت اقتصادی مثبت و سهم ترکیب فعالیت آن منفی باشد، این صنعت دارای پتانسیل مزیت رقابتی است. هرگاه درصد تغییر اشتغال هر بخش اقتصادی در سطح منطقه از درصد تغییر اشتغال آن بخش در سطح استان بزرگ‌تر باشد، بخش مذکور پیش‌تاز و در صورتی که عکس آن باشد، عقب مانده است (شریف‌زادگان، ۱۳۹۲).

۲) تحلیل و شناسایی فعالیت‌های رقابت‌پذیر پایدار

تحلیل و شناسایی فعالیت‌های دارای رقابت (برتری) نخستین در منطقه: به منظور شناسایی فعالیت‌های دارای برتری نخستین در سطح منطقه از روش شاخص‌سازی استفاده شده است. به این منظور بر مبنای مولفه‌های تعیین‌شده در مدل نظری از داده‌های مختلف به منظور شاخص‌سازی و محاسبه نماگرها استفاده شده است. به منظور محاسبه نماگرهای کیفی از داده‌های خام مربوط به گزارش پایش محیط کسب و کار در سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ استفاده شده است، داده‌های این گزارش بر مبنای پرسشنامه‌های تکمیل‌شده توسط صاحبان کسب‌وکار در فعالیت‌های مختلف حاصل شده که در جدول ۳ مشخص است. پاسخ پرسش‌های مربوطه در طیفی بین ۱ تا ۱۰ تکمیل می‌شود و اعداد کمتر و نزدیک به ۱ بیانگر وضعیت بد نماگر از نظر پرسش‌شوندگان است. به منظور محاسبه شاخص در هر فعالیت از میانگین پاسخ‌ها استفاده شده است. پس از محاسبه این نماگرها از تکنیک تلفیق نماگر تاپسیس^۱ استفاده شده است. در این فن با استفاده از روش‌های وزن‌دهی (مانند آنتروپی شانون و تحلیل مؤلفه‌های اصلی، تحلیل عاملی و...)، وزنی به هر یک از شاخص‌ها اختصاص داده شد. در این پژوهش سعی شد ابتدا با استفاده از روش تاپسیس و با فرض اهمیت و وزن یکسان شاخص‌ها، فعالیت‌ها رتبه‌بندی شود (مهندسین مشاور نقش جهان-پارس، ۱۳۹۵: ۱۳۷).

تحلیل و شناسایی فعالیت‌های دارای رقابت پایدار در منطقه: در این گام نیز مانند گام پیش از روش شاخص‌سازی استفاده شده است و پس از تعیین نماگرهای مربوطه برای هر مولفه از مدل نظری، نماگرها با فن تاپسیس با یکدیگر تلفیق شده‌اند (جدول ۴).

1. Technique for order preference by similarity to ideal solution(TOPSIS)

جدول (۳): نماگرهای سنجش رقابت نخستین در سطح فعالیت‌ها

منبع	نماگر	مؤلفه
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران (۱۳۹۶)	دسترسی به زیرساخت‌های حمل‌ونقل (جاده‌ای، ریلی، هوایی)	زیرساخت‌های حامی
	دسترسی به ارتباطات (تلفن همراه و اینترنت)	
	دسترسی به برق	
	دسترسی به سوخت (گاز و گازوئیل و ...)	
	سیاست‌ها، مقررات و رویه‌های اجرایی ناظر بر هر فعالیت	
	دسترسی به فناوری مورد نیاز	
	محدودیت‌های اداری (ادارات و دستگاه‌های اجرایی مرتبط) توسعه هر فعالیت	
مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)	بهره مکانی محصلان و دانش‌آموختگان نسبت به کشور ۱۳۹۰	زنجیره‌های پشتیبان
	بهره مکانی شاغلین در فعالیت به نسبت کشور سال ۱۳۹۰	
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران (۱۳۹۶)	دسترسی به نیروی کار ماهر از نظر صاحبان کسب‌وکار	پذیرش اجتماعی
لایه‌های اطلاعاتی تناسب اراضی برنامه آمایش استان (۱۳۹۶)	سهام اراضی متناسب منطقه از کل اراضی منطقه به نسبت سهم اراضی متناسب استان از کل مساحت استان	پذیرش محیطی
	نیاز مستقیم و غیرمستقیم آبی در بخش‌های اقتصادی (مترمکعب)	
داده ستانده منابع آب (۱۳۸۱)		
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران (۱۳۹۶)	بی‌ثباتی و غیرقابل‌پیش‌بینی بودن قیمت‌ها (مواد اولیه و محصولات)	محیط کسب‌وکار
	رویه‌های سخت‌گیرانه در ادارات کار و بیمه برای مدیریت نیروی انسانی	
	قیمت‌گذاری و دخالت‌های غیرمنطقی نهادهای حاکمیتی در بازار	
	کارگریزی عمومی و استقبال نیروی کار از تعطیلی روزهای کاری	مدیریت عرضه و تقاضا
	عرضه کالاهای قاچاق و رقابت غیرمنصفانه محصولات خارجی و داخلی در بازار ایران	
	کمبود تقاضای مؤثر در بازار	تمایلات دولت
	بی‌تعهدی طرف‌های قرارداد (دولتی یا خصوصی) به ایفای تعهدات و وعده‌هایشان	
دشواری تأمین مالی از بانک‌ها		
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴)	سهم مصوب بخش‌های اقتصادی از تسهیلات بانکی در سال ۱۳۹۰	تعاملات بیرونی
	سهم ارزش افزوده از کل ارزش افزوده ۱۳۹۳	
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران (۱۳۹۶)	درصد تغییر شاخص بهای کالاهای صادراتی طی سال ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۴	تقاضای خارجی
	رقابت غیرمنصفانه شرکت‌ها و مؤسسات دولتی یا شبه‌دولتی در بازار	قدرت سایر رقبا
وجود انحصار، امتیاز یا هر نوع رانت به یک یا تعدادی از رقبا در بازار		
اداره کل اقتصاد و دارایی استان (۱۳۹۵)	تعداد فرصت‌های سرمایه‌گذاری خارجی از کل فرصت‌های سرمایه‌گذاری خارجی	تمایل همکاری فرامنطقه‌ای

جدول (۴): نماگرهای تحلیل پایداری رقابت در سطح فعالیت‌ها

منبع	نماگر	مؤلفه
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران (۱۳۹۶)	دسترسی به فناوری مورد نیاز	نوآوری
	شفافیت و روشن بودن اطلاعات مورد نیاز برای فعالیت	مدیریت ریسک
	امید و امکان پیگیری قضایی حقوق از دست رفته	
آمارنامه وزارت کار، تعاون و رفاه اجتماعی (۱۳۹۵)	نسبت تعداد شاغلین به تعداد اتحادیه‌های صنفی و تعاونی‌ها	تبادلات فکری
مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)	سهم شاغلین دارای تحصیلات عالی از کل شاغلین ۱۳۹۰	تحقیق و توسعه
	شاغل به ازای هر نفر محقق ۱۳۸۹	
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران (۱۳۹۶)	استقبال همکاران و مشتریان از ابتکار در ارائه خدمات و محصولات	شناخت بازار هدف

یافته‌های پژوهش

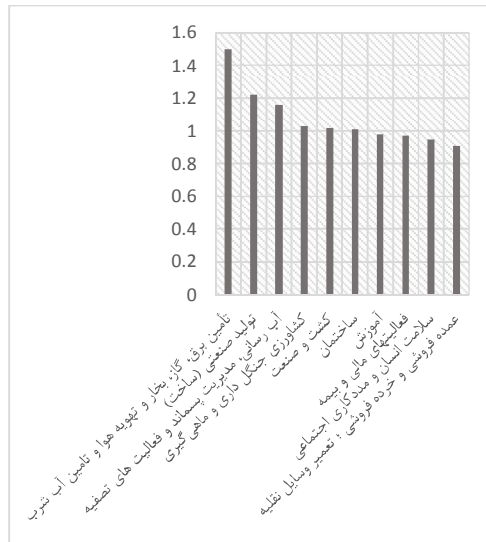
مجموعه شهری اراک با مساحت ۱۳۲۱۰ کیلومتر مربع شامل ۶ شهرستان (اراک، آشتیان، خنداب، فراهان، خمین و شازند) است که در سال ۱۳۹۵ بیش از ۹۱۳ هزار نفر جمعیت داشته است. از نظر نرخ رشد جمعیت شهری، مجموعه شهری اراک با نرخ رشد جمعیت شهری ۱,۴۱ درصد طی دوره ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ نسبت به کشور و استان نرخ رشد کمتری داشته است. از نظر جایگاه اقتصادی، استان مرکزی در سال ۱۳۹۴ بیش از ۲ درصد از تولید ناخالص داخلی کشور را به خود اختصاص داده است؛ این در حالی است که سهم شاغلین این استان از کشور برابر با ۱,۸۴ بوده است. همچنین این استان از نظر سرانه تولید ناخالص داخلی نسبت به میانگین کشور در وضعیت مناسبی قرار دارد، به طوری که سرانه تولید ناخالص داخلی استان برابر با ۱۸۹ میلیون ریال به ازای هر نفر است. به لحاظ بهره‌وری شاغلین نیز استان و منطقه از جایگاه مناسبتری نسبت به کشور برخوردار هستند. همچنین نرخ بیکاری طی دوره ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ در استان منطقه حدود ۲ درصد کاهش یافته ولی از نظر این شاخص وضعیت منطقه از استان نامناسبتر و از کشور مناسبتر است.

۱) تعیین فعالیت‌های دارای زمینه در منطقه

تحلیل وضعیت منطقه بر اساس داده مربوط به اشتغال در بخش‌های مختلف فعالیتی در سال ۱۳۹۰ از نظر بهره‌مکانی (LQ) بیانگر آن است که مجموعه شهری اراک در فعالیت‌های زیر دارای بهره‌مکانی بالا نسبت به کشور است:

- تامین برق، گاز، بخار و تهویه هوا به میزان ۱,۵ به نسبت کشور؛
- تولید صنعتی (ساخت) به میزان ۱,۲۲ به نسبت کشور؛
- آب رسانی؛ مدیریت پسماند، فاضلاب و فعالیت‌های تصفیه به میزان ۱,۱۶ به نسبت کشور؛
- کشاورزی، جنگلداری و ماهیگیری به میزان ۱,۰۳ به نسبت کشور؛
- کشت و صنعت به میزان ۱,۰۲ به نسبت کشور؛
- ساختمان به میزان ۱,۰۱ به نسبت کشور؛
- آموزش به میزان ۰,۹۸ به نسبت کشور؛
- فعالیت‌های مالی و بیمه به میزان ۰,۹۷ به نسبت کشور؛
- فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان و مددکاری اجتماعی به میزان ۰,۹۵ به نسبت کشور؛
- عمده‌فروشی و خرده‌فروشی؛ تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت به میزان ۰,۹۱ به نسبت کشور؛

نمودار (۳): فعالیت‌های دارای بهره مکانی بالاتر نسبت به کشور

بر اساس نتایج روش Shift & Share نیز فعالیت‌های دارای مزیت رقابتی و پتانسیل مزیت رقابتی در منطقه به شرح زیر است:

- فعالیت‌های کشاورزی شکار جنگلداری و ماهیگیری، استخراج معدن، تامین برق آب گاز، هتل رستوران، حمل و نقل انبارداری و ارتباطات، واسطه‌گری‌های مالی، بهداشت و مددکاری اجتماعی در دوره ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ در مجموعه شهری اراک دارای مزیت رقابتی بوده‌اند.

- فعالیت‌های صنعت، ساختمان، عمده‌فروشی، خرده‌فروشی، اداره امور عمومی دفاع و تامین اجتماعی اجباری و سایر فعالیت‌های خدمات عمومی اجتماعی و شخصی در دوره ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ دارای پتانسیل مزیت رقابتی بوده‌اند.

بررسی نوع محصولات صادراتی از مجموعه شهری اراک نشانگر اهمیت صادرات ترکیبات نفتی و شیمیایی و کالاهای معدنی است به نحوی که بیش از ۷۵ درصد تناژ بار صادراتی از مجموعه شهری اراک مربوط به این دو گروه کالایی است که میزان صادرات ترکیبات نفتی و شیمیایی از منطقه مورد مطالعه نسبت به کل صادرات منطقه برابر با ۵۷ درصد است و پس از آن صادرات کالاهای معدنی با سهم حدود ۲۰ درصد در رده دوم قرار دارد.

در نتیجه، مهم‌ترین فعالیت‌های دارای زمینه در منطقه بر اساس تحلیل بهره مکانی، تحلیل تغییر سهم، صادرات به سایر استان‌ها، طرح‌های بالادست و ظرفیت طبیعی منطقه در پذیرش فعالیت به شرح است:

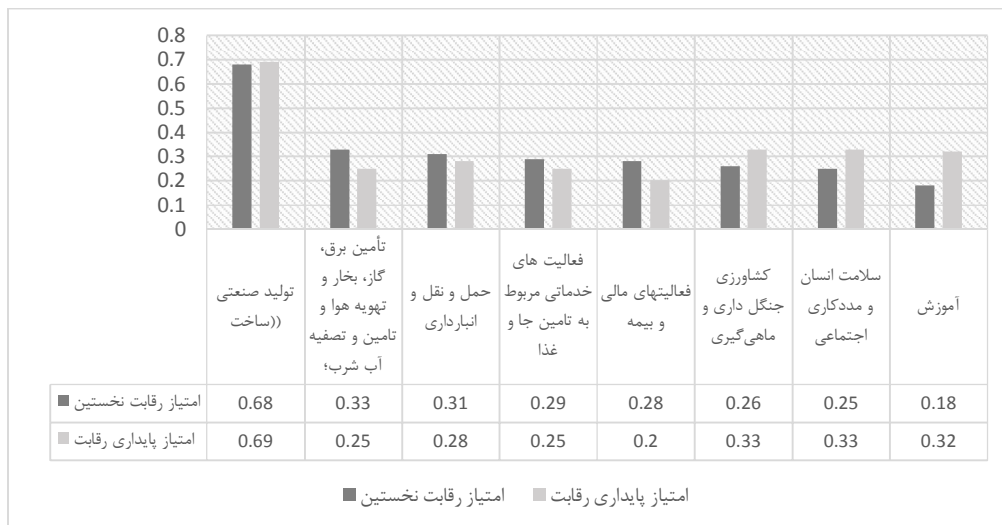
- در بخش کشاورزی: فعالیت‌های مرتبط با کشاورزی، باغداری و دامداری و پرورش آبزیان؛
- در بخش صنعت: تولید صنعتی (محصولات شیمیایی و فلزی و ماشین‌آلات صنعتی)؛ تامین برق، گاز، بخار و تهویه هوا و تامین و تصفیه آب شرب؛
- در بخش خدمات: حمل‌ونقل و انبارداری؛ فعالیت‌های خدماتی مربوط به تامین جا و غذا؛ فعالیت‌های مالی و بیمه؛ آموزش؛ فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان و مددکاری اجتماعی؛

۲) تحلیل رقابت‌پذیری پایدار در فعالیت‌های دارای زمینه

بر اساس دو معیار فعالیت‌های اقتصادی دارای رقابت نخستین و تحلیل پایداری رقابت در فعالیت‌های اقتصادی برتر با استفاده از روش تاپسیس می‌توان گفت که فعالیت تولید صنعتی (ساخت) امتیاز بالاتری نسبت به حد میانه داشته است. همچنین تامین برق، گاز، بخار و تهویه هوا و تامین و تصفیه آب شرب، حمل و نقل و انبارداری با توجه به امتیاز بالایی که در تحلیل رقابت نخستین

کسب کرده است، می‌تواند به عنوان یکی از فعالیت‌های مورد توجه در منطقه شناسایی شود. البته لازم به ذکر است که می‌بایست در توسعه فعالیت‌های کشاورزی، دامداری، جنگلداری و پرورش ماهی راهبردهای مرتبط با پایداری رقابت بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد.

نمودار (۴): فعالیت‌های رقابت‌پذیر پایدار شناسایی شده در منطقه مادرشهری اراک

نتیجه‌گیری

در عصر امروز با توجه به رشد سریع شهرنشینی و فرایند جهانی‌شدن، مفهوم رقابت‌پذیری بیش از پیش گسترش یافته است. در تمامی کشورها این مفهوم در تمامی سطوح بین‌المللی، ملی، منطقه‌ای و محلی به کار می‌رود. راهبردهای مرتبط با موضوع رقابت‌پذیری بیشتر در حوزه روابط سرمایه‌داری تعریف می‌شوند و کمتر به مفهوم توسعه پایدار در آن‌ها توجه می‌شود. با توجه به ارتباط پیچیده بین سیستم‌های محیط زیستی، اجتماعی و اقتصادی، عدم توجه به سایر بخش‌ها و توجه صرف به حوزه اقتصادی، زمینه‌افزایش آسیب‌های محیطی و اجتماعی در سیستم‌های شهری و منطقه‌ای به وجود می‌آید. بررسی وضعیت رقابت‌پذیری در کشور ایران و مناطق مختلف آن نیز بیانگر این مهم است که توسعه اقتصادی ایران مانند بسیاری از کشورهای جهان موفقیت‌های اقتصادی محدودی داشته است، به طوری که آسیب‌های اجتماعی و محیطی ناشی از توسعه خواهی اقتصادی از هم اکنون نمایان شده است و در حال حاضر کشور با معضلات توسعه ناموفق اقتصادی مواجه است. استان مرکزی با سهم تولید ناخالص داخلی حدود ۶ درصد (بدون اتکا به منابع نفت و گاز)، جزء استان‌های پیشرو در زمینه توسعه اقتصادی صنعتی کشور است. همچنین شهر اراک به عنوان مرکز استان سهم عمده‌ای در توسعه اقتصادی این استان دارد، به نحوی که این شهر به عنوان یکی از مهمترین شهرهای صنعتی کشور مطرح است و تعداد ۱۶ شهر کوچک و بزرگ را در شعاع ۶۰ کیلومتری خود جای داده است و بیشترین سهم توسعه اقتصادی در استان مرکزی مربوط به همین منطقه است. اما منطقه مذکور و شهر اراک همواره با مسائل و معضلات مختلف محیطی و اجتماعی مواجه بوده است، به نحوی که نماگرهای مربوط به وضعیت اجتماعی و محیطی این منطقه تا حد قابل توجهی پایین است و ساکنین شهر اراک و منطقه پیرامونی با مسائل و معضلات اجتماعی فراوانی درگیر هستند. در این راستا باید مدیران و برنامه‌ریزان در جهت توسعه پایدار کشور و مناطق و کاهش فشارهای رشد اقتصادی ناشی از رقابت‌پذیری و افزایش انسجام اجتماعی و پایداری محیطی سیاست‌گذاری کنند.

همان‌طور که در پژوهش حاضر بررسی شد، مهم‌ترین فعالیت‌های دارای زمینه در منطقه بر اساس تحلیل بهره‌مکانی، تحلیل تغییر سهم، صادرات به سایر استان‌ها و ظرفیت طبیعی منطقه عبارت‌اند از:

- در بخش کشاورزی: فعالیت‌های مرتبط با کشاورزی، باغداری و دامداری و پرورش آبزیان؛
  - در بخش صنعت: تولید صنعتی (محصولات شیمیایی و فلزی و ماشین آلات صنعتی)؛
  - تأمین برق، گاز، بخار و تهویه هوا و تامین و تصفیه آب شرب؛
  - در بخش خدمات: حمل و نقل و انبارداری؛ فعالیت‌های خدماتی مربوط به تأمین جا و غذا؛ فعالیت‌های مالی و بیمه؛ آموزش؛ فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان و مددکاری اجتماعی؛
- همانطور که در پژوهش حاضر مشاهده شد، بیشتر پژوهش‌های بررسی شده به دنبال تعیین فعالیت‌های رقابت‌پذیر دارای برتری بوده‌اند و کمتر به بررسی وضعیت پایداری فعالیت‌های رقابت‌پذیر پرداخته شده است. در این زمینه بیشتر به بیان مبانی نظری و ارائه شاخص‌های پایداری رقابت پرداخته شده است. پژوهش حاضر از شاخص‌های تحلیل پایداری رقابت بهره جسته و فعالیت‌های اقتصادی پایدار را تعیین کرده است.
- بر اساس تحلیل رقابت‌پذیری پایدار از فعالیت‌های دارای زمینه در حوزه شهری اراک، بر اساس دو معیار فعالیت‌های اقتصادی دارای رقابت نخستین و پایداری رقابت در فعالیت‌های اقتصادی برتر، فعالیت‌های چهارگانه رقابت‌پذیر پایدار عبارت‌اند از:
- فعالیت تولید صنعتی (ساخت) امتیاز بالاتری نسبت به حد میانه داشته است.
  - تأمین برق، گاز، بخار و تهویه هوا و تامین و تصفیه آب شرب،
  - حمل و نقل و انبارداری با توجه به امتیاز بالایی که در تحلیل رقابت نخستین کسب کرده است، می‌تواند به عنوان یکی از فعالیت‌های مورد توجه در منطقه شناسایی شود.
  - در توسعه فعالیت‌های کشاورزی، دامداری، جنگلداری و پرورش ماهی نیز راهبردهای مرتبط با پایداری رقابت باید بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد.

منابع

- اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران (۱۳۹۶)؛ داده‌های خام گزارش پایش کیفیت محیط کسب و کار استان خراسان جنوبی؛ دفتر آمار؛ فصل بهار و تابستان.
- آمارنامه وزارت، کار، تعاون و رفاه اجتماعی (۱۳۹۵)؛ مرکز آمار و اطلاعات راهبردی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.
- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴)؛ خلاصه تحولات اقتصادی کشور.
- برنامه آمایش استان خراسان جنوبی؛ (۱۳۹۶) لایه‌های اطلاعاتی تناسب اراضی برای توسعه فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی و معدنی؛ دانشگاه بیرجند.
- پورصفوی، مسعود و شاهین جعفری (۱۳۹۶). ارزیابی رقابت‌پذیری منطقه‌ای در مناطق شهری عملکردی استان مازندران با استفاده از تحلیل خوشه‌ای. مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۹، شماره ۴.
- داداش پور، هاشم و مهدی ده ده جانی (۱۳۹۴)؛ شناسایی و اولویت‌بندی عوامل ریشه‌ای تأثیرگذار در ارتقای رقابت‌پذیری منطقه‌ای، مورد مطالعاتی استان کردستان؛ فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال پنجم، شماره ۱۹.
- داداش پور، هاشم و فرانک احمدی (۱۳۸۹)؛ رقابت‌پذیری منطقه‌ای به مثابه رویکردی نوین در توسعه منطقه‌ای؛ راهبرد توسعه؛ شماره ۲۲.
- زیاری، کرامت الله (۱۳۹۰)؛ اصول و روش‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای؛ نشر دانشگاه تهران.
- سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران، اداره کل اقتصاد و دارایی استان (۱۳۹۵)؛ گزارش سرمایه‌گذاری‌های خارجی در ایران، تهران.
- شریف‌زادگان، محمدحسین و بهزاد ملک پور اصل (۱۳۹۲)؛ مبانی نظری و تجارب به کارگیری ماتریس تحلیلی سوات (SWOT) در برنامه‌ریزی استراتژیک توسعه منطقه‌ای؛ چاپ اول؛ مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.

مدنی پور، علی. (۱۳۹۰)؛ طراحی شهری خرد؛ انتشارات دانشگاه تهران.
مرکز آمار ایران؛ (۱۳۸۱)؛ جداول داده-ستانده ملی ۱۳۸۱؛ سایت مرکز آمار ایران(amar.org,ir).
مرکز آمار ایران؛ (۱۳۹۵)؛ سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵؛ سایت مرکز آمار ایران(amar.org,ir).
مهندسین مشاور پارسوماش پایدار و مهندسین مشاور طرح و معماری (۱۳۹۶)؛ طرح مجموعه شهری اراک؛ اداره کل راه و شهرسازی استان مرکزی.
مهندسین مشاور نقش جهان-پارس (۱۳۹۵)؛ طراحی الگو و راهبردهای کاهش عدم تعادل‌های استانی (جلد سوم، بخش نخست، تحلیل عدم تعادل‌های استانی)؛ سازمان برنامه و بودجه کشور.
ندایی طوسی، سحر(۱۳۹۳)؛ چارچوب توسعه فضایی به منظور برقراری رقابت‌پذیری مکانی در سطوح بین منطقه‌ای تا کلان شهری؛ رساله دکتری با راهنمایی دکتر محمدحسین شریف‌زادگان؛ دانشگاه شهید بهشتی.

Annoni, P., Dijkstra, L. (2019). Regional Competitiveness Index, EU regional and urban development.

Annoni, P., Dijkstra, L. (2017). Measuring and monitoring regional competitiveness in the European Union. In Huggins, R. and Thompson P. (Eds.): Handbook of Regions and Competitiveness Contemporary Theories and Perspectives on Economic Development, Edward Elgar Publishing.

Bellu, L., Cistulli, V., Marta, S., & Timpano, F. (2011). Assessing regional competitiveness: analysis of stock indicators and flows variables.

Bristow, Gillian. (2010). Resilient regions: Replacing Regional Competitiveness. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, Volume 3, 153-167.

Camagani, R. (2002), On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound of Misleading? Journal of Urban Studies, Vol. 39.

Dijkstra, L., Annoni, P., & Kozovska, K. (2011). A New Regional Competitiveness Index: Theory, Methods and Findings. European Commission.

Dinis, Anabela. (2004), Territorial Marketing: A Useful Tool for Copetitiveness of Rural and Peripheral Areas, 44th European Congress of Porto, 25-29.

Huggins, Robert; Izushi, Hiro; Thompson, Piers. (2013). Regional Competitiveness: Theories and Methodologies for Empirical Analysis, The Business and Economics Research Journal , Volume 6, 155-172.

Huovari, J. et al (2000), Regional Competitiveness in Finland, ERSA 40th European Congress, 29th August – 1st September.

Lengyel, I. (2004), the Pyramid Model: Enhancing Regional Competitiveness in Hungary, Acta Oeconomica, Vol. 54.

Lengyel, I. (2007): Economic growth and competitiveness of Hungarian regions. 2nd Central European Conference in Regional Science (CERS). pp 587-608.

Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. Harvard Business Review, 68(2), 73-93.

Roberts, B. and Stimson. (1998), Multi-sectoral Qualitative Analysis: a Tool for Assessing the Competitiveness of Regions and Formulating Strategies for Economic Development, Springer, The Annals of Regional Science 32, 469-496.

Stimson, R. J and Roberts, B. (2008), Multi-Sectoral Qualitative Analysis: A Tool for Assessing the Competitiveness of Regions and Formulating Strategies for Economic Development, the Annals of Regional Science, 32.

Stimson, R. J., Stough, R. R., & Roberts, B. H. (2006): Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy. Canberra: Springer.

Vytautas Rutkauskas, Aleksandras.(2008), On The Sustainability Of Regional Competitiveness Development Considering Risk; Technological And Economic Development Of Economy Baltic Journal On Sustainability, 89-99.